

Távozás a paradicsomból vagy szökés a pokolból?

PAVEL BASZINSZKIJ: SZÖKÉS A PARADICSOMBÓL. LEV TOLSZTOJ ÉLETE ÉS FUTÁSA, FORD. GORETITY JÓZSEF

A világirodalom egyik legnagyobb alakja, Lev Nyikolajevics Tolsztoj élete és munkássága mind a mai napig foglalkoztatja a nagyközönséget. Akár jártas valaki az orosz irodalom és kultúra területén, akár nem, Tolsztoj nevével és leghíresebb alkotásaival kétségtelenül találkozott. Művei és filozófiája a kortárs irodalomra is mindmáig hatást gyakorolnak. Alighanem a „Tolsztoj futása” kifejezés is ismerősen cseng mindenki számára: 1910-ben, 82 éves korában a gróf titokban elhagyja családi birtokát, és „futás” közben, az egyik vasútállomáson tér örök nyugovóra. E híres-hírhedt esemény 110. évfordulójának évében Pavel Baszinszkij, neves író és újságíró mindenre kiterjedő, roppant részletes és átfogó elemzést végez Tolsztoj „meneküléséről” és életéről, minden bizonyítékot, fennmaradt naplóbejegyzést, levélpiszkozatot és a már korábban elkészült, monumentális terjedelmű életrajzi írásokat is figyelembe véve és összevetve. Nem véletlen, hogy az elkészült írás elnyerte az oroszországi Nagy Könyv díjat, hiszen az olvasók lenyűgöző alkotást tarthatnak kezükben.

Baszinszkij nem bocsátkozik feltételezésekbe, vagy ha mégis, nagyon óvatosan teszi, hangsúlyozva, hogy egyik vagy másik motiváció, ok vagy fejlemény csak egy lehetőség, csupán feltételezés. Ilyen jellegű találgatásokba azonban nem is igen kíván bocsátkozni – roppant tisztelettel ír a családról, valóban csak a tényekre támaszkodik. Egyszerre két benyomásunk is támad: mintha egy oknyomozó riporter irodalmi köntösbe burkolt jelentését és nyomozását olvasnánk, ugyanakkor mintha Baszinszkij a család közeli jó barátja is lenne, aki nem akarja tovább sújtani a Tolsztoj családot újabb teóriák fabrikálásával, mint ahogyan azt oly sokan tették már előtte. Az elismert író és újságíró ehelyett ismerteti az összes szóba jöhető verziót, kezdve Tolsztoj „távozásának” megnevezésével: szökés volt vagy menekülés? Egyszerű távozás? Azért hagyta el a családi birtokot, mert békében akart meghalni? Vagy éppen azért, hogy ne haljon meg? Ugyanis a családi viszályokba már majdhogynem belehalt. Vagy távozásának oka az volt, hogy egyesüljön a néppel? Mint ahogyan azt mindig is szeretne volna, az egyszerű nép körében kívánt tovább élni, majd meghalni? Vagy „Szergij atya példáját követve” távozott, tehát megvalósította azt, amit korábban már papírra vetett? Annak érdekében, hogy Baszinszkij eligazítson bennünket e teóriák között, alaposan áttekinti Tolsztoj egész életét, lelki világának alakulását, változásait. A részleteket alátámasztandó, forrásjegyzéket is feltüntet a könyv végén – 5 oldalon keresztül sorolja a felhasznált munkákat.

A kutatómunka alapossága mellett a regényes életrajz szerkesztésmódja is bámulatos. A történet részleteinek feltárása koncentrikus körökben haladva történik – a kiindulópont az az éjszaka, amikor Tolsztoj az orvosa, Makovický kíséretében megszökik Jasnaja Poljana-i birtokáról. Ezt követően a mű teljes hosszán azt tapasztalhatjuk, hogy a történet leírása egy ideig az 1910. október 27-i éjszakától, a kiindulóponttól kezdve halad, majd visszaugrik egészen Tolsztoj fiatalkoráig. Ezt követően a történet

előreugrik a szökéshez, és egy darabig ismét követhetjük a gróf és „szövetségesei” „menekülőútját”. E fejezet után a történet ismét visszaugrik a fiatal Tolsztoj életéhez, és amikor már az olvasó olyannyira belefeledkezik a gróf korábbi életének alakulásába, hogy már szinte nem is emlékszik, hogy a kiindulópont a birtokról való távozás volt, Baszinszkij visszaránt bennünket a „jelenbe”, és ismét a „menekülés útvonalán” találjuk magunkat. Ilyen körökben haladva ismerhetjük meg Tolsztoj kapcsolatát a családtagokkal és a hozzátartozókkal; viharos konfliktusait feleségével, Szofja Andrejevnaival; a gyerekeihez fűződő viszonyát; barátaihoz, levelezőtársaihoz és az egyszerű emberekhez, követőihez (vagy ahogyan Szofja Andrejevna nevezte őket, a „sötét alakokhoz”) való kötődését. Úgy gondolom, hogy e szerkesztésmód az egyik oka annak, hogy a terjedelmes írás egy pillanatilag sem válik unalmassá – nem kronologikus sorrendben haladunk végig a gróf életén, illetve nem csupán a menekülést magát, annak konkrét miéértjeit elemzi Baszinszkij, hanem az oda vezető utat is, a legapróbb részletekig. Hiába egy és ugyanazon ember élete, majd időskori szökése a cselekményszál, gyakorlatilag olyan, mintha két, egymásra fonódó szálon futna a cselekmény: Lev Tolsztoj élete 1910. október 27-ig, illetve október 27-től november 20-ig. A koncentrikus körökben történő haladás kifejezetten izgalmassá teszi az olvasmányt, illetve a gyors és váratlan, tér- és időbeli váltások igen aktuálissá és modernné teszik a szerkesztésmódot. A kötet záróakkordja pedig a drámai befejezés: Baszinszkij röviden leírja, hogyan alakult Szofja Andrejevna élete Tolsztoj halála után. Lelkiismeret-furdalás gyötörte, amiért rosszul élt vele, és ez kínozta őt. Folyamatosan azon rágódott, hogy végsősoron miért távozhattott férje, de nem találta a megoldást, így a megnyugvást sem. „Hogy *mi* történt – érthetetlen, és örökre felfoghatatlan marad.” [638.]

Nem csupán a szerkesztésmód az, ami miatt ez a terjedelmes olvasmány és a már sokszor körbejárt téma izgalmas tud maradni. Maga a történet feltárása oly módon történik, hogy Baszinszkij csakis hiteles forrásokra és tényekre támaszkodik (és szorítkozik), és teszi mindezt oknyomozó riporteri pontossággal úgy, hogy rendkívül lebilincselővé varázsolja az olvasmányt; mintha kimit tartanánk a kezünkben. Mindamelllett, hogy a tényfeltáró részek ennyire izgalmas krimi jelleget öltenek, a tájképek, érzelmi szálak leírása lenyűgöző szépirodalmiságról tesznek tanúbizonyságot.

A történet bizonyos helyeken mégis nehezzé, fásasztóvá válik. Ez azonban „nem Baszinszkijon múlott”. Ennek fő oka, hogy egy nagyszerű, olvasmányos regényt olvashatunk, de mindvégig tudjuk, hogy e regénynek a „hősei” nem fiktív alakok, hanem valós személyiségek, akiknek a teljes mértékben valós életét és szenvedéseit élhetjük át. Lev Nyikolajevics és felesége, Szofja Andrejevna örökös „küzdelve”, amelybe 1883-ban becsatlakozik Vlagyimir Grigorjevics Csertkov is, roppant megterhelő. Már Lev Nyikolajevics önmagával folytatott küzdelmei is ellentmondásosak, sokszor érthetetlennek tűnnek, de a sokáig meg nem értett zseni, korának „félistene” „szellemi magányába burkolózva” talán megengedhet magának némi önmarcangolást, bolyongást. Ehhez társult azonban Szofja Andrejevna hisztérikus személyisége, aki a végletekig is elment férje kedvéért, örömmel feladta volna akár önmagát is, de a gyerekek védelmét és jólétét semmiért cserébe nem adta volna, így borzasztó ellentétbe került férjével többek között a családi vagyonról történő lemondás kapcsán. Emellett beteges féltékenységet mutatott még férje múltbéli partnerei iránt is. De szeretném megjegyezni, hogy a leírások alapján legyen akármennyire is szélsőséges

személyiséggel rendelkező ez az asszony, nem kívánom kritikával illetni azt, aki majd' öt évtizeden át élt a nagy Lev Tolsztoj mellett, szült neki tizenhárom gyermeket, akik közül öten még kisgyermekként életüket vesztették, de nyolc gyermeket szeretettel és gondoskodással felnevelt, továbbá erején felül igyekezett lépést tartani Tolsztoj ideológiai fordulataival. Tolsztoj maga is igyekezett. „Gyakran megnehezítetem Szonyára a meggondolatlan, hirtelen természete miatt, de – mint Fet mondja – minden férjnek olyan a felesége, amilyenre szüksége van.” [493.] Majd később, amikor Csertkov felbukkant a Tolsztoj család életében, ő még tovább borzolta a kedélyeket: felnézett Tolsztojra, vezetőjeként követte, de ki akarta sajátítani, a családja ellen akarta fordítani, és még a vezetője szellemi produktumai feletti jogra is igényt tartott. A feleség és a „jóbarát” követelőző gyerekeként civakodtak Tolsztoj írásain, sőt magán Tolsztojon is.

Tolsztoj írásai azonban természetesen nem csupán e civakodás központi témájaként jelennek meg a kötetben. Baszinszkij egészen egyedülálló oldalról közelíti meg Tolsztoj fő műveit, és a „nyomozás” során olyan fényben világítja meg őket, hogy azok szintén segítségére válnak Tolsztoj életkonfliktusainak és a „szökés” miértjeinek értelmezésében. Meglátása szerint e művek belesimulnak Tolsztoj életébe, és tökéletesen reprezentálják Tolsztoj életének helyzetait és figuráit. E részek szerkesztése hasonló, mint a korábban már említett „egymásba fonódó cselekményszálak”: olyannyira egymásba fonódnak a fiktív történetek Tolsztoj valódi életének történéseivel, hogy sokszor nem is lehet megmondani, Tolsztoj azt vetette-e papírra, amit már átélt, vagy az elevenedett-e meg, amit korábban már megírt.

A szerkesztésben tapasztalható ingaszerű ide-oda „ugrálás” és a cselekményszálak összefonódása nem csupán azért bizonyulnak remek megoldásnak, mert ily módon végig izgalmas és lebilincselő marad a történet, hanem azért is, mert véleményem szerint e módszerek mintegy szimbólumként szolgálnak; felfedezhető bennük Tolsztoj személyiségének alakulása, fejlődése, változékonysága és önellentmondásai is. Tolsztoj folyamatosan vívódott, már fiatal korában is, amikor vallásfilozófiájának végső formáját még csak nem is sejtette; egyszerre akarta kielégíteni a benne tomboló féktelen férfierőt, ugyanakkor erkölcsösen kívánt élni. Későbbi élete során is végig megfigyelhetjük ezt az önmarcangolást; lelkesen belevetette magát a mezőgazdaságba, tanításba, de viszonylag hamar megunta ezeket a projekteket, mert „nem látta hasznukat”, úgy gondolta, hogy nem lehet „csupán ennyi” az élet értelme. Majd nem kisebb lelkesedéssel földeket vásárolt Baskíriában, de később teljes mértékben le kívánt mondani vagyonáról. Hasonló fordulat történt a Jasznaia Poljana-i birtok és a család kapcsán is. Ahogyan azt a *Gyermekek*ben leírja, Jasznaia Poljana a földi paradicsom volt számára. Mégis azt látta, hogy a birtok, a vagyon csak ellentétet, feszültséget szül, letériti az embereket a helyes útról. A családját is boldogtalannak látta. Így hát szeretett volna teljes mértékben lemondani a családi vagyonról, és egyszerű emberként élni családjával. A felesége, Szofja Andrejevna azonban nem engedte, hogy örökség nélkül maradjanak a gyerekek, így Tolsztoj, meggyőződése ellenére felesége és gyerekei között osztotta szét vagyonát (jobban mondva felosztották maguk közt). Életének e sokszor ellentmondásos tettei és életfilozófiájának alakulása szintén kibogozhatatlan csomónak bizonyul; történt-e valami, amit Tolsztoj látott, átélt, és az sarkallta-e filozófiájának változtatására, vagy lelkében már folyamatban voltak nézeteinek alakulásai, és az motiválta-e bizonyos tettekre?

A kötet maga gyönyörűen szerkesztett; a végén számos fényképet, festményt és ábrázolást találhatunk Tolsztojról és családjáról, hozzátartozóiról, amelyek áttekin-
tése után még inkább megelevenedik az a sok ember, akiknek élete beleszövődött
a Tolsztoj család életébe. A Baszinszkij által feltüntetett forrásjegyzék kiegészítésre
került továbbá azon magyar nyelvű munkák jegyzékével, amelyek Tolsztoj életéről és
munkásságáról szólnak. A fordítás gördülékeny, és nagyszerűen megtartja az akkori
idők Oroszországhoz tartozó kifejezéseket, az orosz reáliákat. Ezekhez azonban
sokszor lábjegyzetben magyarázatot kapunk, mint ahogy sok olyan névhez is, akik
felbukkannak Tolsztoj életében, így az orosz kultúrában kevésbé jártas olvasók sem
érik magukat elveszettnek e nevek és kifejezések között. Készséggel ajánlom ezt az
alkotást azoknak az érdeklődőknek, akik nem ismerik részletesen Tolsztoj életét – és
azoknak is, akik igen. [Európa]

VARGA ZSÓFIA

